

■■■ FOGALOMTÁR ■

Készült Patrice Pavis *Színházi szótárának*, Gabnai Katalin *A színházi előadások megközelítéséről* című írásának és a Wikipédia szótárának a felhasználásával.

- abszurd** Ami ésszerűtlennek, teljesen értelmetlennek, vagy a szöveg, esetleg a színpad többi elemével semmiféle logikai kapcsolatban nem állónak érzünk. Az egzisztencialista filozófiában abszurd az, ami ésszel nem magyarázható meg, és az emberi cselekvés mindenféle filozófiai vagy politikai magyarázatának ellenáll. Különbséget kell tenni a színház abszurd elemei és a kortárs abszurd színház között.
- adaptáció** Egy mű feldolgozása vagy átalakítása egyik műfajból a másikba (például regény átalakítása színdarabbá). E művelet során a regényt (gyakran az eredetitől eltérő) dialógussá és főként színpadi cselekvésekké dolgozzuk át.
- akcentus** Hangsúly, nyomaték. A színházban nem csupán a beszédcselekmény során, de a cselekményben, a díszletben, jelmezben, egyszerűen a színházi előadás minden elemében jellemző az akcentus.
- akció** A drámai történet lényege, a szereplők szándékából eredő cselekedet. A színpadon a kimondott szó is akcióértékű lehet. (G. K.)
- aktualizálás** Régi szöveget a jelen időkre adaptáló művelet, mely tekintetbe veszi a kortárs körülményeket, az új közönség ízlését és a mesének azokat a módosulásait, melyeket a társadalom fejlődése tett szükségessé.
- artikuláció** A hangok képzésének és kiejtésének módja.
- bábjáték** Ősi színjátékos forma, melyben bábok – élő játékosok által mozgatott két- vagy háromdimenziós tárgyak – jelenítik meg a szereplőket. A keleti kultúrák rituális célokat szolgáló bábjátékai a legrégebbiek, de meg kell említenünk az árnyjátékot, a pálcákkal mozgatott figurákat, a marionett felülről, zsinórokkal életre keltett alakjait, s a legújabb, a kesztyűs vagy kézi bábjátékot.
- bohózat** A gegekre, vaskos tréfákra épülő, bohóckodó vígjék, de Mauron szerint: „Csak az alacsonyabb rendű komikum fakaszt szívből jövő kacajt, előkelő változata

csupán megmosolytat, s komolysága olykor-olykor komorságba hajlik.”

bonyodalom A darab azon momentumai (elsősorban a klasszikus dramaturgiában), amelyben sűrűsödik a konfliktus, és amelyben felerősödik a drámai feszültség. A cselekmény még egyáltalán nem látszik kitisztulni, újabb és újabb fordulatok lépnek be cselekmény folyamatába.

cselekmény A cselekményt a szereplők viselkedésének függvényében kialakuló események egymásutánisága alkotja. Konkrét értelemben a színpadon látható átalakulási folyamatokat, a színpadi alakok szintjén pedig a pszichológiai és morális változásokat befolyásoló tényezőket értjük alatta. Vagyis: a cselekmény történet-, illetve eseménysor, amely azt mutatja meg, mit tesznek a szereplők szándékaik (akaratuk) megvalósulása érdekében. A dráma cselekményét az állandóan változó viszonyok összességként vizsgáljuk.

dialógus Két vagy több személy által folytatott beszélgetés. A dialógus legfontosabb kritériuma az üzenet oda-vissza áramlása a párbeszédet folytatók közt.

didascalialia A szerzőnek a drámai szöveg interpretálására vonatkozó utasításai.

dikció Egy szöveg felmondásának és megkomponálásának módja bizonyos gondolati és stílusbeli rendezési elv alapján. Prózai vagy lírai szöveg elmondásának mikéntje. A szöveg artikulálásánál a helyes tempó, intonáció (hanglejtés, hanghordozás), illetve tagolás művészet.

dramatizálás Egy elbeszélő vagy költői szöveg drámai szöveggé való átalakítása, illetve valamely adott anyag színpadra alkalmazása – adaptálása.

dramaturg A görög dramaturgosz szóból ered, jelentése drámai szerző. Manapság a dramaturg szó egy társulat, egy rendező irodalmi és színházi szaktanácsadóját, illetve az előadás előkészületeiért felelős személyt jelöli (segít a szövegválasztásnál, összeollózza az előadás szövegét, átírja a szöveget: adaptál, aktualizál, szerepeket összevon, hozzáír, értelmez, elemez, kutatásokat végez a művel kapcsolatban, rendezői,

- színészi, tervezői konzultánsként részt vesz az előadás próbafolyamatában stb.).
- dramaturgia** A nézői figyelem ébrentartásának tudománya, a cselekmény és a színpadi szöveg törvényszerűségeivel foglalkozó drámaelméletek gyakorlati rendszere. Dramaturgiákról akkor beszélünk, ha egy-egy korszak vagy szerző jellegzetes drámaépítési rendszerét mint alkotói módszert vizsgáljuk. (G. K.)
- ellenpont** Az ellenpontosító drámai struktúra olyan tematikus ívek vagy színpadi cselekményszálak sorozatát jelenti, amelyek a kontraszt elvén kapcsolódnak egymáshoz: például egy komikus epizód beszúrása egy javában bontakozó tragikus szituációba, vagy a tragikus szereplő sorsában megbúvó irónia megmutatása. A színházban előszeretettel használják az ellenpont idegen eredetű megfelelőjét, azaz a kontrapunktot.
- epilógus** A darab végén álló összefoglaló szövegrész, amely levonja a történetből a következtetéseket, bátorítja a nézőket az előadás erkölcsi vagy politikai tanulságainak megfogalmazására.
- expozió** Bevezetés. A szerző elővezeti a drámai szituáció felismeréséhez, valamint a bemutatásra kerülő cselekmény értelmezéséhez szükséges információkat.
- feszültség** Színházi vagy hétköznapi esemény során beálló izgalmi állapot, mikor a szereplő(k) szándékát megvalósító cselekvés (a cselekvés lehetősége) valamilyen módon akadályoztatva van, s ezért a várható akció – mely lehet pl. egy döntés, egy csók vagy egy ütés, más esetben valamely történés (beomlás, leesés, kiderülés) – felfüggesztést szenved, ezért várni kell. (G. K.)
- fordulópont** A darab azon pillanata, amelyben a cselekmény új, gyakran várakozásokkal ellentétes fordulatot vesz.
- gesztus** A színész által többnyire szándékosan és ellenőrzötten végzett mozdulat, amelyet a szövegtől többé-kevésbé függő vagy egy teljesen önálló jelentés érdekében alakít ki.
- groteszk** Furcsa, karikatúraszerű hatás okán komikus. A groteszk gúnyban nem a tárgytól elválasztva nevetünk *valamin*, hanem azzal együtt, amin gúnyolódunk. Olyan hatásjelenség, amelyben szélsőségesen el-

lentétes hatóelemek (pl. fenséges, torz, tragikus és alpárian nevetséges) keveredése a szokatlanság erejével kelt komikus hatást.

irónia Egy kijelentés akkor ironikus (pl. gúnyos, csúfolódó, lekicsinylő, csipkelődő), amikor nyilvánvaló és elsődleges jelentésén túl egy mélyebb, eltérő, akár ellenkező jelentés is megmutatkozik benne. Bizonyos jelzések többé vagy kevésbé közvetlenül jelzik, hogy túl kell lépni a nyilvánvaló jelentésen, és azt az ellenkezőjével kell helyettesíteni.

instrukció Útbaigazítással, tájékoztatással együtt adott rendelkezés, utasítás. Megkülönböztethetünk szerzői utasításokat (didascalía), valamint rendezői instrukciókat.

interaktív

színház A színészek és a közönség kölcsönös és aktív részvétele az előadásban. Gyakran együtt alakítják a cselekményt. Előfordulhat, hogy a teljes közönség bekapcsolódik az előadásba, vagy csak néhány néző vesz részt benne.

interpretáció Értelmezés. Az olvasónak és a nézőnek a szövegre és a színházra irányuló kritikai megközelítése, mely elsősorban az értelem és jelentés meghatározásával foglalatoskodik. Az előadás „szerzőinek” alkotófolyamatára és a közönség befogadására is vonatkozik.

intonáció Hangvétel, hanglejtés, hanghordozás.

intrika Olyan drámai cselekmény, mozzanat vagy fordulat, amelyet a színjáték egyik szereplője (intrikus) bonyolít, és ami a tragédiában többnyire bukáshoz, a vígjátékban pedig a szerencsés megoldáshoz vezet.

járás Azon útvonalak, amelyeken át a színészek a játékterbe be- illetve kilépnek. Ez történhet a kulisszák mögül, ajtókon át, függöny mögül, de lehet, hogy a nézőtéren át is vezet egy járás, és adott pillanatban egy színész onnan lép a térbe.

katarzis Arisztotelész a *Poétikában* leírja a szenvedélyek megtisztulását, amint az a tragikus hőssel azonosuló nézőben végbemegy. Az azonosulással és az esztétikai élvezettel rokonított megtisztulás a színpadi illúzió megteremtésével és a képzelet munkájával áll összefüggésben. A katarzis a részvét és a félelem

- által keltett megbolygató érzelem. A felismeréseknek köszönhető megtisztulás érzete.
- komédia/vígjáték** A hagyomány szerint a komédia három dologban különbözik a tragédiától: szereplői nem nemesi származásúak (ez nem feltétlenül igaz – B. B. R.), happy enddel végződik (ez sem feltétlenül igaz – B. B. R.) és célja a nevetetés. A vígjáték célja, hogy megmosolyogtasson.
- kompozíció** Szerkezet. A műalkotás felépítése. A színházi előadás minden elemének megkülönböztethetjük a saját kompozícióját (szöveg, színészi játék, díszlet, jelmez, fény stb.), amely az előadás egészének kompozíciójába illeszkedik
- konfliktus** A konfliktus érdekellentét. Két vagy több szereplő, világnézet vagy adott drámai szituációban megnyilvánuló viselkedésforma helyezkedik benne szembe egymással. Kialakulásának fokozatai: különbség, ellentét, válság.
- konfrontáció** Összeütközés. Szembesülés, szembeállítás. Az álláspontok éles szembekerülése egymással.
- kontextus** Egy színdarab vagy jelenet kontextusa azon körülmények összessége, amelyekbe maga a szöveg ágyazódik, illetve amelyek lehetővé teszik és megkönnyítik annak megértését.
- kulmináció** Tetőpont. Az a pillanat, amelyben az előadás/dráma eléri intenzitásának tetőpontját.
- látványszínház** Egy előadásban a látvány és a scenikai hatás ugyanolyan lényeges, mint a mozgás, a koreográfia vagy a zenei és hanghatás. Azonban a látványszínházi előadás során a vizuális effektusok hangsúlyosabb szerephez jutnak, sőt elsősorban ezek képezik az előadás gerincét.
- melodramatikus** Az, ami túlzott és szélsőséges érzelmi hatást eredményez a stílusban, színészek játékában vagy a rendezésben. Patetikus pillanatok, érzelmeket keltve keresi az azonosulást.
- mimika** A szó elsősorban az arcjátékra vagy az arckifejezésre vonatkozik. Ezeknek az arcjátékoknak paraverbális szerepük van: vagy kihangsúlyozzák, vagy elidegenítik a szóbeli megnyilatkozást.

- mis en scène** (ejtsd: mizanszen) A színpadon történő eljárások összessége. Vagyis, hogy ki, mikor, hova megy, mit csinál, és mindez a díszlet, a világítás, a jelmez együttesében.
- monodráma** Egyszereplős, de legalábbis egy színész által játszott darab (mert a színész több szerepet is alakíthat egyszerre).
- monológ** A monológ olyan diskurzus, amelyet valaki magában, illetve önmagának mond, amelyben önmagával vitatkozik.
- motiváció** Ösztönzés, indíték, indítóok, hajtóerő. Pszichológiai, intellektuális, metafizikai stb. ok, amely a szereplőt az általa felvett magatartásra kényszeríti, ösztönzi.
- musical** A színházművészetben belül a zenés színház modernebb darabjait foglalja magába, olyan színházművészeti ág, amely egyesíti magában a zene, a tánc és a színházi dramatikus elemeket. Kifejezetten szabad műfaj, az alkotók által formálható, nincsenek megdönthetetlen formai vagy műfaji szabályai.
- narrátor** Olyan szereplő, aki a többi alakot vagy a nézőket informálja azáltal, hogy eseményeket mond el vagy kommentál. Nem szól bele a dráma szövegébe, kivéve a prologust és az epilógust és a színpadi utasításokat.
- opera** Az opera olasz eredetű szó, dalművet jelent (másként: dramma per musica). Vokális-hangszeres drámai színpadi műfaj, melyben a szerepeket éneklik. A kortárs színház ezen formája a szöveg, a zene és a rendezés vizuális megoldásainak összehangolására törekszik. Az opera természeténél fogva hangtechnikai bravúrokra épülő, zenei pátosztól és olykor pazar színpadi díszlettől sem mentes műfaj, amelynek zenei sajátossága, hogy az operában az énekes színészként van jelen.
- operett** Az operett egy színpadi, zenei műfaj. Mozart nevezte el operettnek. Szó szerinti jelentése 'kis opera' vagy 'operácska'. Könnyed dallamvilággal átszőtt (szelmi) történet, sok humorral fűszerezve. Témája vígjátéki, vidám, komikus, gúnyos elemeket egyaránt tartalmazhat. A cselekmény vonala prózai monológ-

- gokban és párbeszédekben bontakozik ki, ezekhez kapcsolódnak a zenei tételek és a táncjelenetek, amelyek általában kortárs táncokra épülnek.
- paródia** Egy már létező szöveget komikus eszközökkel gúnyorosan átalakító darab vagy szövegtörredék.
- pótcselekvés** A színészek által használt (felesleges) cselekvés, amely a hiányos vagy nemlétező színpadi jelenlét pillanatában jelenik meg, amikor a színész „nem tud magával mit kezdeni” a színpadon.
- prológus** Előszó. A darab kezdetét megelőző, tehát az expozíciótól jól elkülönülő rész, amelyben az egyik színész, vagy például a narrátor ad némi útbaigazítást a mű megértéséhez.
- proscénium** A színpad előtere, esetenként az előfüggöny és a zenekari árok közötti rész.
- realista előadás** A realista a „természet” hű ábrázolásának követelményeit tükröző szó. A színházi realizmus szándéka, hogy a színpadon megkettőzze a valóságot, annak a leghűségesebb utánzatát nyújtsa – a naturalizmus részletező aprólékossággal másoló tendenciája nélkül.
- repertoár** Az adott színházban egy szezon alatt vagy bizonyos ideig játszott színdarabok összessége.
- rituális játék/
szertartásjáték** A rítus különleges események kultikus ábrázolása, elsősorban a színész szakrális lemeztelenítése, aki szorongásait s lelkének legrejtettebb zugait a kollektív megváltás bevallott reményében feltárja a néző előtt. Számos rendezés nem más, mint egyfajta „színpadi mise”: a színész áldozati rítusa.
- stilizálás** A valóságot egyszerűsített formában, lényegi jellemzőire redukálva, túlságos részletezés nélkül bemutató eljárás. A stilizálás néhány általános, a fő sémára rávilágító, a jelenségek mélyét megragadó szerkezeti jellegzetességet emel ki.
- szatíra** Bizonyos társadalmi vagy politikai gyakorlatot, illetve emberi gyarlóságot bíráló színdarab.
- szerepösszevonás** A dráma két vagy több szereplőjének összevonása a cselekmény egyetlen szereplőjének alakjába.
- szituáció** A színpadi cselekmény fizikai tényezői (a mozgás és a gesztusok), az adott pillanat külső és belső körülmé-

nyei, valamint azok viszonyrendszere által meghatározott helyzet.

szövegmögöttes Más szóval alszöveg. Valójában az, ami nincs a szövegben, az értelmét nem mondják ki, de a szöveg mégis ezt sugallja, illetve ez az értelem rejtőzik a kimondott szavak mögött.

táncszínház/

mozgásszínház A táncszínházi előadásban a cselekményt a színészek/táncosok koreografált vagy improvizált mozgatlansorral mondják el, az ilyen jellegű előadásban gyakran nincs beszédcselekmény.

tragédia Valamiféle lesújtó, esetleg halálesettel végződő cselekedetet bemutató színmű. Arisztotelész szerint: „A tragédia tehát komoly, befejezett és meghatározott terjedelmű cselekmény utánpótlása [...] a részvét és a félelem felkeltése által éri el az ilyenfajta szenvedélyektől való megszabadulást.”